

УДК 371.3:811.161.2:373.3

Компаній О. В.*

**ПОГЛЯДИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО НА РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ
ЯК ВАЖЛИВУ СКЛАДОВУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПОТРЕБ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ МОВИ ТА ЧИТАННЯ**

У статті розглядаються погляди В. Сухомлинського на розвиток зв'язного мовлення як важливу складову пізнавальних потреб учнів молодших класів на уроках мови та читання; висвітлюється поняття зв'язного мовлення; наводяться основні методи і прийоми, які використовував учитель Павлиської школи: використання ілюстрацій з навколишнього середовища для накопичення словникового запасу слів; упровадження в навчальний процес уроків у природному середовищі, на яких учні знайомилися з новими словами, спостерігали; зразок слова вчителя і письмового твору; читання та аналіз творів на задану тему; написання власних творів-мініатюр і казок, використання тренувальних творів.

Ключові слова: молодший школяр, зв'язне мовлення, твори-мініатюри, казки, методи і прийоми роботи, уроки мови та читання.

На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні, у теорії та методиці навчання української мови та літературного читання чітко виокремлюється новий комунікативно-діяльнісний, комунікативно-прагматичний підхід, що дав змогу вченим розглядати мовну систему в тісному взаємозв'язку з умовами її використання, функціонування, засвоєння і тими змінами, що відбуваються у процесі спілкування.

В українській лінгводидактиці вмінно спілкуватися, зокрема створювати власні висловлювання, присвятили свої наукові праці вчені-мовознавці, методисти Н. Бабич, І. Білодід, А. Богуш, М. Вашуленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентиліук, В. Русанівський, Г. Шелехова та ін. У центрі їхньої уваги були теоретичні і практичні аспекти культури спілкування, мовленнєвої діяльності як галузі мовознавчої науки, пов'язаної з психологією і стилістикою, вихованням мовленнєвої особистості.

У процесі становлення нового освітнього комунікативного підходу важливим є звернення до творчої спадщини В. Сухомлинського, в якій окреслюються питання розвитку зв'язного мовлення або формування комунікативної компетентності школярів.

Стрижнем цього мовлення, як правило, постають пізнавальні потреби, які спрямовують бажання школяра оволодівати вміннями розуміти і правильно відтворювати тексти, запам'ятовувати зміст висловлювання, відбирати матеріал, визначати головне і другорядне. Доведено, що пізнавальні потреби формуються в процесі навчання, зокрема на уроках мови та читання.

Метою статті є висвітлення поглядів В. Сухомлинського на розвиток зв'язного мовлення як важливу складову пізнавальних потреб учнів початкових класів на уроках мови та читання.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що однією із заслуг вітчизняного лінгводидакта є те, що він першим підняв питання про потребу розвитку творчих здібностей учнів. «Творчість не приходить до дітей з якогось натхнення, – пише вчений, – її треба начати» [4, с. 206]. Сам педагог приділяв значну увагу словесній і письмовій творчості дітей, неодноразово підкреслюючи, що однією з причин слабкого духовного розвитку окремих учнів є незадовільна робота з розвитку зв'язного мовлення [1, с. 58].

У статті «Слово рідної мови» В. Сухомлинський під зв'язним мовленням розуміє «невід'ємну складову навчання рідної мови в школі. Основна мета розвитку мовлення – озброїти учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури, зв'язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах, тобто розвивати в них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й удосконалювати їхнє зв'язне мовлення» [5, с. 7].

Оскільки в основі зв'язного мовлення лежать пізнавальні потреби, тобто бажання

* © Компаній О. В.*

оволодівати необхідними вміннями, то їх постійно треба підтримувати. Виходячи з цього, у практиці науковець застосовував різноманітні методи і прийоми навчання.

Формуючи зв'язне мовлення на уроках мови та читання, великий педагог насамперед звертав увагу на слово, робота над яким сприяє поповненню словника дітей. Як правило, методика пропонує близько тридцяти різних прийомів їх розкриття. Однак досвід В. Сухомлинського свідчить, що найважливішими при цьому залишаються такий прийом, як поєднання слова з навколишнім середовищем. «Адже як пояснити дітям шести-семи років, – пише вчитель, – чим відрізняється бузковий колір від темно-фіолетового і як вершини гір можуть вигравати позолотою, а потім пірнати в темно-фіолетове марево?» [4, с. 126]. Робота над цією проблемою в Павлівській школі проводилася на спеціальних тематичних уроках мови та читання, присвячених словам – зокрема таким, як *зоря, вечір, степ, поле, річка, дзюрчить, мерехтить, гримить* та ін. [там само, с. 469].

Учитель вважав, що треба 1-2 уроки мови та читання проводити в лісі, місті, селі, на пасиці, річці, де здійснюється спостереження за сходом і заходом сонця, «подорожжям хмар», нічним небом; слухання співів птахів, цвіркунів, шелесту листя. На основі цих уроків дитина має писати про бачене, відчуте, пережите, бо саме звідси вона черпає логіку викладу, систему розповіді, правдиве власне слово [6].

Як бачимо, Василь Олександрович упроваджував уроки мови та читання серед природи, на яких учні знайомилися з новими словами, пізнавали їх красу, збагачували свій лексикон.

Ефективним засобом навчання у зв'язному мовленні обов'язково є зразок слова вчителя. «Як важливо, щоб в кожному слові вихователя тремтіла, хвилювалася, раділа і обурювалася жива людська пристрась! Хоч і буде високий смисл слів, які чує дитина, вони залишаються для неї мертвими, поки не займеться вогник почуттів, не запульсує кров», – писав учений [4, с. 162].

В. Сухомлинський вважав, що на уроках читання та мови, присвячених розвитку зв'язного мовлення, обов'язково мусить бути зразок письмового твору. І нехай це буде звичайний твір чи твір-мініатюра – немає значення. «Дитина лише тоді складе твір, коли почує опис природи від учителя», – зазначає науковець [3, с. 206].

У педагогічній спадщині вченого існує багато творів-мініатюр, що змушують замислитися про добро і зло, красу і велич людини, про ставлення до рідних, природи, краси, до мови («Як же все було без мене?», «Сяюча вершина і кам'яниста стежина», «Я хочу сказати своє слово...», «Персиковий сад», «Цвітіння соняшника», «Бджоли вилітають з вулика», «Лісовий шелест», «Жайворонок у синьому літньому небі», «Перші ознаки осені в лісі»). Їх визначальною ознакою є образність, уособлення предметів і явищ природи, насиченість метафорами, епітетами, порівняннями, елементами таємничості, іноді навіть фантастики, що так захоплює, збуджує, хвилює уяву дитини.

Оскільки багато учнів не вміють розкрити тему твору, неправильно планують виклад; складові частини тексту не мають чіткого взаємозв'язку, окремі факти недостатньо мотивовані, частина робіт схожі, як дві краплі води, то вчитель разом з учнями на цих уроках читав і аналізував зразки твору на задану тему.

На конкретних прикладах діти вчилися писати твори-мініатюри, розкривати кожний пункт плану, домагатися взаємозв'язку між окремими частинами, з окремих фактів робити висновки, узагальнення, підкріплювати висновки фактами, добирати слова, які точно передають думку, не вдаючись до використання мовних штампів. Особлива увага при цьому зверталася на вступ і висновки, на вміння змістовно, коротко й образно передати думку, розкрити зміст теми. «Найголовніше в цій роботі, – наголошував В. Сухомлинський, – відкрити в кожному учні не тільки вдячного, чуйного слухача або читача, але й маленького творця» [6, с. 456].

Навчаючи дітей на уроках читання та мови писати твори, педагог дотримувався певних етапів роботи. Продемонструємо це на прикладі тексту-опису. Так, перший етап – це словесний малюнок вчителя. Його мета – дати дітям зрозуміти й відчутти, що красу природи можна передати словами. Другий етап – репродуктивний – передбачає

відтворення зразка. На третьому етапі – репродуктивно-творчому – діти поступово переходять до самостійного складання опису картин природи. Четвертий етап орієнтований на організацію індивідуального процесу дитячої творчості, коли школярі здатні вже самостійно підбирати найбільш красиві слова, точні словосполучення для передавання найтонших емоційних відтінків.

Великого значення Василь Олександрович надавав не тільки творам, але й казкам. «Немає дитини, – пише вчитель, – яка, вражена красою поетичного слова, не створила б власного образу. Я дбав, щоб на очах у дітей у різних куточках Кімнати казки були найрізноманітніші предмети, між якими можна встановити якийсь реальний чи фантастичний зв'язок. Я прагнув, щоб діти фантазували, творили, складали нові казки» [3].

Створення казок – один із найцікавіших для дітей видів творчості, найбагатше джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Важливо зауважити, що складанню дітьми казки передуює велика підготовча робота. Першим періодом цього процесу В. Сухомлинський вважав слухання і читання казок; другим – їх інсценізацію та переказ; третім – самостійне складання [2].

Л. Мамчур відзначає, що одним із найефективніших методичних прийомів, який застосовувався педагогом у навчанні учнів писати твори, є тренувальний твір, що виконувався під керівництвом учителя та за активної участі всього класу. Учень має чути думку своїх товаришів, учителя про те, як розкрити певне питання, писати предмет чи схарактеризувати образ, дібрати правильно епітети чи порівняння, синонім чи слово з протилежним значенням. Під час такої роботи В. Сухомлинський радив використовувати чернетку, учити школярів редагувати написане, звертаючи увагу на зміст, побудову та мовне оформлення твору, а саме: як почати і чим закінчити виклад, що додати або зняти, які слова і вирази замінити іншими, які граматичні, правописні та стилістичні помилки виправити. Зазначимо, що шкільні твори педагог розглядав як яскравий сплеск духовного прозріння особистості, оскільки творче натхнення починається з того, що слово як духовне багатство особистості стає будівельним матеріалом, з якого дитина творить [1].

Створивши струнку систему письмових робіт, педагог значну увагу приділяв опису природи, спостереженням, творам за картиною, тобто таким, що потребують роздумів, умінь змістовно й образно викладати свої думки. Підкреслимо, що він визначив орієнтовну тематику творів для написання: 1 клас – «Шкільний сад», «Квіти біля школи», «Вечірня зоря», «Перший весняний квітка». «Сутінки», «Рибки в акваріумі»; 2 клас – «Літо і осінь», «Журавлі в синьому небі», «Їжачок готується до зими», «І під снігом у лісі життя», «Як зерно стає хлібом», «Ласкавий вітерець»; 3 клас – «Схід сонечка», «Осінь у саду», «Як працюють бджоли?», «Осінні квіти», «Перший сніг», «Веселка», «Весняний дощ», «Моє щеня» [1].

Отже, В. Сухомлинський уміло, ефективно впроваджував у навчально-виховний процес уроків мови та читання найрізноманітніші методи, прийоми й засоби навчання, орієнтовані на формування зв'язного мовлення особистості.

Крім того визнаний вчитель, дбаючи про високу культуру мовлення учнів, широко застосовував і високо цінував на цих уроках різні усні та письмові творчі роботи школярів, що відрізнялися за характером і способом виконання, тоді як у 50-60 рр. ХХ ст. на цих уроках здебільшого практикувалися тільки письмові перекази і твори з метою набуття учнями навичок писемного мовлення.

У сучасних умовах, коли навчання здійснюється за новими програмами, які передбачають проведення певної системи робіт з розвитку мовлення учнів, рекомендації вченого набувають особливо важливого значення і використання у практиці вчителів.

Таким чином, сьогодні українська лінгводидактика, спираючись на новітні досягнення мовознавства, педагогіки і психології, робить певний крок уперед в оновленні змісту та вдосконаленні форм і методів навчання. Цьому значною мірою сприяє істотний внесок В. Сухомлинського в теорію і практику навчання зв'язного

мовлення як важливої складової пізнавальних потреб учнів молодших класів.

Перспектива подальшого дослідження полягає в поглибленому аналізі досвіду роботи В. Сухомлинського з розвитку зв'язного мовлення на уроках мови та читання.

Література:

1. Мамчур Л. І. Лінгводидактична спадщина В. О. Сухомлинського / Л. І. Мамчур. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – 184 с
2. Пироженко Л. Казка як один із засобів виховання у спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Пироженко // Наукові записки ТДПУ м. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 283-286.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 653 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 669 с.
5. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1-10.
6. Сухомлинський В. О. Урок і знання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 366-371.

Компаний Е. В.

ВЗГЛЯДЫ В. СУХОМЛИНСКОГО НА РАЗВИТИЕ СВЯЗНОЙ РЕЧИ
КАК ВАЖНУЮ СОСТАВЛЯЮЩУЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЯЗЫКА И ЧТЕНИЯ

У статье автор рассматривает взгляды В. Сухомлинского на развитие связной речи как важную составляющую познавательных потребностей младших школьников на уроках языка и чтения. Работа учителя предусматривала применения различных методов, приемов и средств обучения. Среди них: использование иллюстрации в сочетании с окружающей средой для накопления словарного запаса слов; внедрение в учебный процесс уроков среди природы, на которых учащиеся знакомилась с новыми словами; образец слова учителя и письменного произведения, чтение и анализ произведений на заданную тему, написание собственных сочинений-миниатюр и сказок на основе конкретных примеров, использование написания тренировочного произведения.

Ключевые слова: младший школьник, связная речь, произведения-миниатюры, сказки, методы и приемы работы, уроки языка и чтения.

Компаний Е. В.

V. SUKHOMLYNSKIY VIEWS ON DEVELOPMENT OF COHERENT SPEECH
AS AN IMPORTANT COMPONENT OF COGNITIVE NEEDS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN
AT LESSONS OF LANGUAGE AND READING

In the article the author describes V. Sukhomlynskiy's views on development of coherent speech as an important component of cognitive needs of junior schoolchildren at lessons of language and reading; reveals the conception of coherent speech; lists the main methods, techniques and means used by famous teacher in Paolych school. Among them we can mention use of illustrations with a combination of environment for accumulation of vocabulary words; introduction in educational and upbringing processes lessons in open nature (hiking in the forest, town, village, bee farm, river; observing of sunrise and sunset, journey of clouds, night sky; hearing birds' singing, crickets' singing, rustling of leaves). During these periods pupils get acquainted with new words, word combinations. A teacher can give examples that will favor pupils in their perception of a world (in writer's heritage there is a vast number of works-miniatures that make us think about good and evil, beauty and greatness of a man, relations between members of the family, attitude to nature, beauty, language). Teacher's words must influence on child's mind. It's very important to read and to analyze works on a given topic; to write own compositions, miniatures and to create fairy-tales on the basis of specific examples. The researcher describes the methodology of work on developing skills in writing essays (verbal figure of teacher, games of children, self-preparation works) and fairy-tales (listening and reading; staging and retelling). Special attention was paid to written translation for development of writing skills of pupils.

Keywords: junior schoolchild, coherent speech, works-miniatures, fairy-tales, methods and techniques of work, lessons of language and reading.